

УДК [342.7] (477)

Мартинюк Олексій Володимирович –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету

Oleksii V. Martyniuk –

*candidate of juridical sciences, associate professor, assistant professor of department of theory and
history of the state and law and administrative law,
Donetsk National University
(21, 600-richya str., Vinnytsia, 21021, Ukraine)*

Злочини проти здоров'я жінки за Литовським Статутом

У статті розглядаються злочини проти здоров'я жінки за трьома редакціями Литовського Статуту. Зосереджується увага на основних поняттях та юридичних конструкціях кримінального права XVI ст., а також чинниках, що впливали на ступінь покарання злочинця. Аналізується «нав'язка» як особливий правовий інститут системи покарань Литовського Статуту.

Ключові слова: жінка, злочини проти здоров'я, тілесні ушкодження, нав'язка, Литовський Статут, Литовсько-Руська держава, Річ Посполита.

В статье рассматриваются преступления против здоровья женщины по трем редакциям Литовского Статута. Сосредотачивается внимание на основных понятиях и юридических конструкциях уголовного права XVI в., а также факторах, которые влияли на степень наказания преступника. Анализируется «навязка» как особый правовой институт системы наказаний по Литовскому Статуту.

Ключевые слова: женщина, преступления против здоровья, телесные повреждения, навязка, Литовский Статут, Литовско-Русское государство, Речь Посполитая.

O.V. Martyniuk Crimes against Woman's Health under Lithuanian Statute

The article deals with crimes against woman's health under three versions of Lithuanian Statute. Attention has been drawn to the main definitions and legal concepts of criminal law in the 16th century as well as factors which influenced on the level of criminal's punishment. "Compensation" has been analyzed as a special legal institute of the system of punishments under Lithuanian Statute.

In accordance with Lithuanian statute all crimes which object was woman's rights were divided on crimes against the person and crimes against property. Crimes which object was woman's health were considered quite dangerous activities among crimes against the person in Lithuanian and Russian State as well as Polish-Lithuanian Commonwealth. According to the degree of guilt deliberate crimes were punished more severely than unintentional crimes. Combination of crime against woman's health with other crimes were considered an aggravating circumstance.

One of the most popular types of punishments which was paid to the victim for injuries was a compensation. It was understood as a certain sum of money which was paid to the victim for physical and moral damages. According to Lithuanian Statute the amount of compensation for crimes against women was twice as much as the one for crimes against men. The Statute specified the amount of compensation. Social, religious and family status of a victim influenced the amount of penalty.

According to the provision of three versions of Lithuanian Statute personal rights of upper class was protected by more severe penalties comparing to the women's rights of the lower class. At the same time further versions of Lithuanian Statute increased lower class of women who had the right to compensation for injuries. During 16th century the amount of compensation in favor of woman of lower class increased and the amount of compensation to women of upper class was the same.

Keywords: *woman, crimes against health, injuries, compensation, Lithuanian Statute, Lithuanian and Russian State, Polish-Lithuanian Commonwealth.*

Постановка проблеми. Трансформація національної правової системи, що була розпочата понад два з половиною десятиліття тому, продовжується і нині. Одним з найважливіших особистих благ є здоров'я людини. Відповідно до Конституції України життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнаються найвищою соціальною цінністю, кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [1]. Тому злочини проти здоров'я становлять велику суспільну небезпеку. У цьому зв'язку актуальним уявляється звернення до історико-правової спадщини українського народу, так як це дозволяє виявити місце правової культури у структурі не лише української, а й європейської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У історико-правовій науці інститут злочину проти особи, у т. ч. жінки за Литовським Статутом досліджували такі вчені, як М. Іванишев, Ф. Леонтович, Я. Падох, К. Марисюк, І. Лукшайте, І. Валіконіте, С. Кудін, О. Шевченко, П. Музиченко та інші.

Невирішені раніше проблеми. Нині в історико-правовій науці проблема інституту злочину проти здоров'я жінки за Литовським Статутом вивчена недостатньо. Вчені, досліджуючи різні аспекти інститутів злочину проти особи за Литовським Статутом, не зосереджували уваги на вивченні злочинів проти здоров'я саме жінки. Відтак, висновки, зроблені вітчизняними та зарубіжними істориками права, потребують подальшого узагальнення та розвитку.

Метою статті є дослідження інституту злочинів проти здоров'я жінки за Литовським Статутом.

Виклад основного матеріалу. Протягом другої половини XV – XVI ст. відбуваються зміни у суспільних відносинах Литовсько-Руської держави, тому впродовж XVI ст. видається кодифікований акт загальнодержавного значення – Литовський Статут у редакціях 1529, 1566 і 1588 рр. [2]. Він діяв на теренах України аж до 40-х років XIX ст. Джерелами Статуту стали норми Руської Правди,

Судебника Казимира 1468 р., статутні земські грамоти, сеймові постанови та ухвали, норми німецького та польського права. За твердженням С. Кудіна, до Литовського Статуту також увійшли писані та неписані норми давньоруського звичаєвого права. Ймовірно, отримали санкцію і правові звичаї неукраїнських земель [3, с. 74].

За Литовським Статутом усі злочини, які порушували права жінки, можна поділити на злочини проти особи та майнові. Досить небезпечними діяннями у Литовсько-Руській державі та Речі Посполитій серед злочинів проти особи вважалися злочини, об'єктом яких було здоров'я жінки.

Одним із найпоширеніших видів покарань, що сплачувався потерпілій за нанесення їй різноманітних тілесних ушкоджень (побиття, поранення, «к'гвалт»), була нав'язка. Під нав'язкою розуміли компенсацію скривдженій особі фізичної та моральної шкоди через сплату певної грошової суми. Як слушно зазначає К. Марисюк, досі нема одностайності з приводу походження назви досліджуваного покарання [4, с. 32]. На думку Я. Падоха, нав'язка виникла з перев'язки, тобто із повернення коштів на перев'язку рани, витрат на ліки та лікарів [5, с. 46].

Згідно норм Литовського Статуту розмір нав'язки за скоєння злочинів проти жінок був вдвічі більшим («совито») від аналогічних злочинів, що скоювалися проти чоловіків (наприклад, I, XI, 1, 5; II, XI, 13, XII, 1-3; III, XI, 27, XII, 3, 5-7) (*Примітка.* Перша римська цифра – номер редакції Литовського Статуту, друга римська цифра – номер розділу, третя арабська цифра – номер артикулу). Існування такого інституту кримінального права у досліджуваний період можна пояснити впливом у тогочасному суспільстві ціннісного відношення до здоров'я, честі, свободи особи. За твердженням С. В. Кудіна, джерелами артикулів Литовського Статуту, в яких передбачалась нав'язка, були відповідні норми Руської Правди (побиття особи – ст. 2 Короткої Правди, ст. 30 Просторової Правди; образа честі – ст. 3, 4 Короткої Правди, ст. 22, 25 Просторової Правди) [6, с. 187]. Зазначимо, що не всі соціальні категорії жінок

простого стану мали право на отримання подвійної суми нав'язки. Закон виключав з цього правила жінок, які «мужа немела и немає», а також шинкарок (II, XII, 1; III, XII, 3, 6).

Литовський Статут досить детально регламентував розмір нав'язки. Він був меншим за розмір головини (приватної грошової винагороди, яку отримувала сім'я за вбивство її родича) і залежав, перш за все, від соціального статусу потерпілої.

Найдетальніше Статути регламентували грошові суми, які сплачувала винна особа за нанесення побоїв та різноманітних тілесних ушкоджень, а також спричинення каліцтва шляхтянці (III, XI, 27). За поранення руки, ноги, носа, ока, губ, вибиття зубів злочинець мав понести адекватне покарання («маєть теж таковий члонок утять и урезань або выбить быти») і сплатити грошовий штраф у розмірі ста коп грошей «за такий кождый члонок стороне жалобной». Якщо ж було відтято дві руки, дві ноги, два вуха та вибито обидва ока, сума штрафу збільшувалася вдвічі. За кожний відтятий палець закон визначав розмір компенсації у сумі сорока коп грошей. Застосування цих норм підтверджує і судова практика. Зокрема, у матеріалах Володимирського гродського суду міститься інформація, відповідно до якої за побиття шляхтянки Г. Зенкової судді говорили «статут отворити», де написано, що «..куму бы ся в чимь дому шкода стала або розбой з ведомостью господара домового, таковий повинень оному оный розбой або шкоду оправовати своим пенезми а виньного себе искати...» [7].

Статут визначав міру покарання для злочинця за спричинення каліцтва шляхтянці. Так, якщо жінка «с того зраненья былъ такъ вельми охромень же бы имъ до году владнути не мого», тоді «за таковое охромень за кождый члонокъ, руку, ногу, ухо, губы» необхідно було сплатити по сто коп грошей.

Найтяжчими серед цієї групи злочинів вважалися поранення обличчя та голови, що призвели до втрати мови. Ці діяння законодавець відносив до найбільш ганебних, а тому і встановлював штраф у розмірі двохсот коп грошей. У такому випадку грошовий штраф був основним видом покарання, а додатковим – піврічне ув'язнення у підземеллі. Сума нав'язки за ці злочини дорівнювала сумі шляхетської головини. У цьому ж артикулі зазначалося: «За

рану кривавую в голове, съ котре бы кости выбирано тридцать копъ грошей, за рану обличную сорокъ копъ грошей...а шляхтьянкамъ навезка совито маєть бытии сказана» (III, XI, 27).

У випадку поранення шляхтичем чи простолюдином вагітної шляхтянки («зъ zufальства або опильства своего або умыслне то учинилъ невесту бременную шляхтянку»), що втратила при цьому дитину («и образилъ, такъ ижъбы плодъ мертвый поронила а сама жива зостала»), винного чекало основне і додаткове покарання. Згідно Статуту основне покарання полягало у сплаті відповідної суми нав'язки потерпілій («за доводомъ слушнымъ маєть ее водлугъ стану навезти»), а злочинець позбавлявся волі строком на три місяці («за тую вину у везенью в замку або у дворе нашомъ того повету чверть году седети»). При цьому додаткове покарання накладалося християнською церквою у вигляді спокутування гріха: «передъ паномъ богомъ на собе отнести черезъ годъ одинъ чотыри кротъ на свята урочыстые...у дверей костельныхъ ве внутрь на мечьцу поднесломъ на то наготованомъ на локоть отъ земли стояти и грехъ свой передъ людьми...явне визнавати» (III, XI, 15).

У випадку нанесення побоїв різними предметами (киями, дубцями, булавою та іншими предметами) шляхтянка отримувала компенсацію у розмірі вісімдесяти коп грошей, а злочинець мав «дванадцать недель на дне у вежы седети».

Караними діяннями у Литовсько-Руській державі та Речі Посполитій вважалися також ляпас та вибивання волосся. Санкціями для злочинця у цьому випадку були сплата нав'язки потерпілій у розмірі двадцяти чотирьох коп грошей, а також тюремне ув'язнення строком на три тижні.

При визначенні міри покарання враховувалися обставини, за яких скоювався той чи інший злочин. Суд («врядъ») повинен був відрізнити умисну вину від необережної. Обтяжливими обставинами при пораненнях були поранення під час нападу на маєтність, або у суді [8, с. 37]. На розмір грошового стягнення на користь шляхтянки впливав стан злочинця, а також відносини залежності між потерпілою та злочинцем (II, XI, 18; III, XI, 9). Як зазначає С. В. Кудін, у деяких випадках особи, які заподіяли поранення чи членопошкодження іншій людині,

підлягали смертній карі. При цьому окрім стану та відносин залежності між потерпілим та злочинцем обов'язково враховувався мотив злочину (III, XI, 16), спосіб вчинення (III, I, 17), ступінь тяжкості злочину, при якому заподіювалось поранення (I, VII, 1; II, XI, 1, 3; III, XI, 1, 3) [6, с. 176]. Шляхетську нав'язку сплачували лише особи шляхетського стану (I, VII, 9; II, XI, 13; III, XI, 27), а простолюдини каралися тілесними покараннями, або смертною карою (I, III, 14; II, XI, 15; III, XI, 39, 49). Застосування цих норм підтверджують матеріали тогочасної судової практики [9, с. 751-753].

З виданням кожної наступної редакції Статуту збільшувалося коло жінок нешляхетського походження, які мали право на отримання нав'язки. Також зростав розмір грошового стягнення. Так, наприклад, згідно першої редакції Статуту дружина бортника отримувала «два рубли грошей» (I, XI, 1), то згідно третьої – «четыре рубли грошей» (III, XII, 3); якщо ремісниця за Статутом у редакції 1529 р. отримувала два «рубля грошей», то за Статутом у редакції 1588 р. розмір компенсації збільшувався у три рази (III, XII, 5). Артикул 3 розділу XII Статуту 1588 р. встановлював такі розміри нав'язок жінкам «простого стану»: дружинам «путныхъ слугъ» – шість «рублевъ грошей», «панцерныхъ слугъ» – дванадцять «рублевъ грошей», «тяглыхъ людей» – чотири копи грошей, «челядниковъ домовыхъ отчизныхъ» і «полоненику» – дві копи грошей.

Литовський Статут визначав розмір нав'язок для міщанок різних соціальних груп, але при цьому акцентував увагу на правовому статусі міста (III, XII, 6). Закон чітко поділяв всі міста держави на дві категорії: з магдебурзьким правом («в местехъ въ которыхъ ся судять правомъ майдеборскимъ») та без нього («местечка меньшие где права майдеборского нетъ»). Законодавець, укладаючи Статут, враховував становий характер тогочасної правової системи. Норми Литовського Статуту окремо виділяли дружин міської аристократії (бурми́стра, вйта, лавника, писаря тощо) шляхетського та нешляхетського походження, звичайних міщанок та шинкарок.

Якщо, наприклад, вйт, писар, лавник, бурми́стер проживали у містах з магдебурзьким правом та належали до осіб шляхетського стану («быльъ шляхътичь з роду або за

упривильєваньемъ нашимъ господарскимъ»), то вони та їх дружини у разі нанесення їм тілесних ушкоджень отримували розмір шляхетської нав'язки. Закон встановлював лише одне обмеження: вони не повинні були займатися ремеслом та шинкарством. Очевидно, що тогочасний рівень юридичної техніки не дає змоги достовірно встановити розмір нав'язки жінкам цих прошарків міського населення, що «шынкують сами». Слушно зазначає С. Г. Ковальова, що у вітчизняній науці до цього часу не існує усталеної історико-юридичної термінології, яка стосується XIV–XVI ст. [10, с. 8]. Аналізуючи артикул 6 розділу XII Статуту 1588 р. правомірно стверджувати, що його розмір становив від десяти до двадцяти коп грошей. Дружини міської аристократії, що не належали до шляхти, але проживали у привілейованих містах, отримували нав'язки двадцять коп грошей. Якщо вони займалися шинкарством, ця сума вдвічі зменшувалася і прирівнювалася до нав'язок звичайних міщанок. Її розмір становив десять коп грошей: «...войту, бурми́стру, лавнику, писару десеть копъ грошей а жонамъ ихъ совито, ...а которые шынкують сами тымъ яко иного простого мещанина жоне...навезки пять копъ грошей, а жонамъ ихъ совито».

Менші суми нав'язок отримували жительки міст, які у XVI – першій половині XVII ст. не користувалися привілеями «права майдеборского». Так, дружини міської верхівки отримували компенсацію у розмірі десяти коп, прості міщанки – шість коп, а шинкарки – «пятьдесятъ грошей». Відзначимо, що правові норми Литовського Статуту не визначали розмір нав'язок жінкам шляхетського походження, що проживали у містах без магдебурзького права. Ймовірно, ця сума не відрізнялася від суми нав'язки, яку отримувала звичайна шляхтянка. Так, у деяких випадках законом передбачалися навіть випадки, коли розмір шляхетської нав'язки отримували особи іудейського та мусульманського віросповідання (III, XII, 7, 10).

Артикули Литовського Статуту, які регламентували розміри нав'язок, зазвичай, згадували лише одружених жінок різних суспільних прошарків, а також шинкарок. У зв'язку з цим постає запитання стосовно того, які суми отримували неповнолітні та неодружені жінки, а також вдови.

Вважаємо, що на розмір шляхетської нав'язки в цілому не впливав сімейний статус жінки. У законі при характеристиці посягання на права особи досить часто зазначалося «шляхтич або шляхтянка», «станы народу шляхетського» та інші подібні терміни (наприклад, III, XI, 27, 28). Винятком з цього правила могли бути хіба що жінки, що займалися шинкарством (III, XII, 6), вели вільний спосіб життя (III, XIV, 30), а також самі вчиняли аморальні злочини, наприклад звідниці (III, XIV, 31). Закон, у першу чергу, захищав права жінки-матері, матері-вдови, а діяння вищезгаданої категорії жінок суперечили як духу тогочасного права, так і вченню християнської церкви про шлюб та сім'ю.

Щодо жінок простого стану, то Статут наводив деякі уточнення. Так, повнолітня неодружена жінка, а також жінка-шинкарка отримували нав'язки лише «полтину грошей» і, таким чином, виключалися із загального правила подвійної компенсації. Очевидним є те, що неповнолітні жінки, а також вдови отримували нав'язку залежно від соціального стану відповідно батьків та чоловіка.

Висновки. На основі проведеного у даній статті дослідження можна зробити наступні висновки.

1. За Литовським Статутом усі злочини, об'єктом яких були права жінки, можна поділити на злочини проти особи та майнові. Досить небезпечними діяннями у Литовсько-Руській державі та Речі Посполитій серед злочинів проти особи вважалися злочини, об'єктом яких було здоров'я жінки. Залежно від ступеня вини

навмисні злочини проти здоров'я жінки каралися суворіше, ніж ненавмисні. Поєднання злочину проти здоров'я жінки з іншими злочинами вважалося обтяжуючою обставиною.

2. Одним із найпоширеніших видів покарань, що сплачувався потерпілій за нанесення їй різноманітних тілесних ушкоджень, була нав'язка. Під нав'язкою розуміли компенсацію скривдженій особі фізичної та моральної шкоди через сплату певної грошової суми. Згідно норм Литовського Статуту розмір нав'язки за скоєння злочинів проти жінок був вдвічі більшим («совито») від аналогічних злочинів, що скоювалися проти чоловіків. Статут досить детально регламентував розмір нав'язки. На розмір грошового стягнення на користь жінки впливав соціальний, релігійний, а у деяких випадках і сімейний статус потерпілої.

3. Згідно норм трьох редакцій Статуту особисті права шляхтянок захищалися суворішими санкціями порівняно з аналогічними правами жінок простого стану. Одночасно з виданням кожної наступної редакції Литовського Статуту збільшувалося і коло жінок нешляхетського походження, які мали право на отримання грошової компенсації (нав'язки) за нанесення їм фізичної шкоди. Протягом XVI ст. зростав розмір грошового стягнення на користь жінок-простолюдинок, сума ж шляхетської нав'язки залишалася незмінною.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Аналіз артикулів трьох редакцій Литовського Статуту проводиться за текстами, опублікованими у виданні «Временникъ Императорскаго Московскаго общества Истории и Древностей Россійскихъ» (I ред. – у кн. 18 за 1854 р., II ред. – у кн. 23 за 1855 р., III ред. – у кн. 19 за 1854 р.).
3. Кудін С. В. Форми існування кримінального права України у X – першій половині XVII ст. / С. В. Кудін // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 4. – С. 70–75.
4. Марисюк К. Б. Нав'язка як вид майнового покарання за Литовськими статутами / К. Б. Марисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 30–36.
5. Падох Я. Нарис історії українського карного права / Я. Падох. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 131 с.

6. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х – першій половині XVII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Кудін ; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2001. – 226 с.

7. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ), КМФ-36, оп. 1, спр. 16, арк. 233 – 234.

8. Історія українського права : навч. посібник : матеріали до курсу лекцій з історії української державності / за ред. О. О. Шевченка. – К. : Олан, 2001. – 214 с.

9. Ясинський М. Н. Матеріали для історії судоустроювання и судопроизводства въ Литовко-Русскомъ государстве. Акты о копныхъ и панскихъ судах / М. Н. Ясинский. – Київ: Типографія Імператорскаго Университета Св. Владимира, 1897. – Томъ 1. (1501-1588). – 1897. – 846 с.

10. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. Г. Ковальова ; Одеська нац. юрид. академія. – Одеса, 2004. – 21 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – No. 30. – St. 141.

2. Analiz artykuliv trokh redaktsii Lytovskoho Statutu provodytsia za tekstamy, opublikovanyymi u vydanni “Vermennik Imperatorkago Moskovskago obshestva Istorii i Drevnostei Rossiiskikh” (I red. – u kn. 18 za 1854 r., II red. – u kn. 23 za 1855 r., III red. – u kn. 19 za 1854 r.)

3. S. V. Kudin, Formy isnuvannia kryminalnogo prava Ukrainy u X – pershii polovyni XVII st. / S. V. Kudin // Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy. – 2002. – No. 4. – Pp. 70-75.

4. K. B. Marysiuk, Naviazka yak vyd mainovoho pokarannia za Lytovskymy statutamy / K. B. Marysiuk // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. – 2010. – No. 3. – Pp. 30-36.

5. Ya. Padokh, Narys istorii ukrainskoho karnoho prava / Ya. Padokh. – Miunkhen : Molode zhyttia, 1951. – 131 p.

6. S. V. Kudin, Stanovlennia i rozvytok kryminalnogo prava Ukrainy u X – pershii polovyni XVII st. : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / S. V. Kudin ; Kyivskiy nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. – K., 2001. – 226 p.

7. TsDIAK Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv), KMF-36, op. 1, spr. 16, ark. 233 – 234.

8. Istoriiia ukrainskoho prava : navchalnyi posibnyk : materialy do kursu lektsii z istorii ukrainskoi derzhavnosti / za red. O. O. Shevchenka. – K. : Olan, 2001. – 214 p.

9. M. N. Yasynskii, Materialy dlia istorii sudoustroistva i sudoproizvodstva v Litovsko-Russkom gosudarstve. Akti o kopnikh i panskikh sudakh / M. N. Yasynskii. – Kiev : Tipografiya Imperatorskago Universiteta Sv. Vladimira, 1897. – Tom 1. (1501-1588). – 1897. – 846 p.

10. S. H. Kovalova, Evoliutsiia sudovoi systemy i sudochynstva na ukrainskykh zemliakh Velykoho kniazivstva Lytovskoho : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / S. H. Kovalova ; Odeska nats. yuryd. akademiia. – Odesa, 2004. – 21 p.